

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ**

К.Ш.ТОКТОМАМАТОВ АТЫНДАГЫ ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

ТАЖИК УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

К 08.17.564 Мамлекеттер аралык диссертациялык кеңеши

УДК. 654.338.4.338.47

кол жазма укугунда

САИДОВА ШАХНОЗА САИДОВНА

**ТАЖИКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА
ТЕЛЕКОММУНИКАЦИЯЛЫК КЫЗМАТТАР РЫНОГУНУН
КАЛЫПТАНЫШЫ ЖАНА ӨНҮГҮШҮ (мобилдик байланыш
операторлорунун мисалында)**

08.00.05 – Экономика жана эл чарбасын башкаруу адистиги

Экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

ДУШАНБЕ – 2018

Диссертациялык иш атындагы Тажик улуттук университетинин Экономикадагы маалыматтык системалар кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчиси: экономика илимдеринин доктору, профессор
Раджабов Раджаб Кучакович

Расмий оппоненттер: экономика илимдеринин доктору, профессор
Ташкулова Гульзат Кантороевна

экономика илимдеринин кандидаты
Джумаев Баховиддин Махмадназарович

Жетектөөчү мекеме: Тажикстан технологиялык университети,
735700, Тажикстан Республикасы, Душанбе ш.,
Н.Карабоев көчөсү, 63

Диссертациялык иш 2019-жылдын 25-январында саат 14⁰⁰ дө К.Ш. Токтомаматов атындагы Илимий изилдөөлөр, иштелмелер жана инновациялар борборунда Жалал-Абад шаарындагы К.Ш. Токтомаматов атындагы Эл аралык университетинин, Ош мамлекеттик университетинин жана Тажик улуттук университетинин алдындагы экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча К.08.17.564 Мамлекеттер аралык диссертациялык кеңешинин отурумунда корголот. Дареги: 715613, Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад шаары, Жеңи-Жок көчөсү, 30.

Диссертация менен 715613, Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад шаары, Жеңи-Жок көчөсү, 30 дарегиндеги Жалал-Абад шаарындагы К.Ш. Токтомаматов атындагы Эл аралык университетинин илимий китепканасынан жана mpu.kg сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2018-жылдын 25-декабрында таркатылды.

**К 08.17.564 Мамлекеттер аралык диссертациялык
Кеңешинин окумуштуу катчысы,
экономика илимдеринин доктору**

Низомов С.Ф.

ИШКЕ ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨ

Изилденген теманын актуалдуулугу. Телекоммуникациялар рыногу бүгүнкү күндө анын натыйжалуу ишмердүүлүгүнөн бардык мамлекеттик системалардын аракеттениши жана ырааттуу иштеши көз каранды болгон экономиканын негизги секторлорунун бири болуп саналат. Телекоммуникациялык кызматтардын таасиринде экономикалык ишмердүүлүктүн формалары өзгөрөт. Коммуникациялар системасын телекоммуникациялык технологияларды пайдаланып өркүндөтүү географиялык алкактарды жокко чыгарат жана өндүрүштү уюштуруунун өзгөрүшүнө, эмгек мамилелеринин жаңыланышына жана жумушчу күчүнүн мобилдүүлүгүнүн жогорулашына, ошондой эле өндүрүштүк процесстин эволюцияланышына алып келет. Телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүү экономикалык өсүүнүн чечүүчү фактору эле эмес, глобалдашуу шарттарында өлкөнүн экономикасынын өнүгүшүнүн зарыл шарты да болуп эсептелет.

Телекоммуникациялык кызматтарды пайдаланууда маалыматты жайылтуунун жогорку ылдамдыгы камсыздалгандыктан, өндүрүштүк чыгымдар кыскарат. Телекоммуникациялык кызматтар рыногун калыптандырууда жана өнүктүрүүдө мамлекет маанилүү роль ойнойт. Рынок экономикасынын шарттарында мамлекет телекоммуникациялык кызматтар рыногунун өнүгүшүнө өбөлгө түзгөн белгилүү экономикалык, укуктук жана салык саясатын иштеп чыгат жана ишке ашырат. Алсак мамлекет телекоммуникациялык кызматтар рыногунун «жөндөөчүсү» ролун аткарат. Телекоммуникациялык кызматтар рыногун мамлекеттик жөнгө салуунун зарылдыгы телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүүнү тездетүүгө багытталган айкын мамлекеттик саясатты иштеп чыгуу менен шартталат. Мындай тыянак илимий-техникалык өзгөрүүлөрдүн темпинин өсүшү, илимге негизделген өндүрүштүн жана кызматтардын тездик менен өнүгүшү өнүккөн өлкөлөрдөгү экономикалык өсүүнүн негизги фактору болуп калган 90-жылдарда толугу менен тастыкталган.

Тажикстан Республикасынын Өкмөтү телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүү жаатында максаттуу мамлекеттик саясатты жүргүзүп келет. Бул саясаттын натыйжасында, ошондой эле ата мекендик жана чет өлкөлүк ишкерлердин ишмердүүлүгүндөгү айрым жагымдуу өбөлгөлөрдөн улам, Тажикстан Республикасы салыштырмалуу кыска убакытта өнүккөн телекоммуникациялык кызматтар рыногун курууга жетишти. Советтер союзу тарагандан кийин Тажикстан КМШ өлкөлөрүнүн ичинен телекоммуникациялык системасы эң алсыз жана телефон линияларынын жыштыгы эң төмөн өлкө болгон (100 кишиге 3,5, ал эми айыл жерлеринде бул көрсөткүч 0,6 барабар болгон).

Мамлекет көз карандысыздык алгандан кийин Тажикстан Республикасынын алдында абдан маанилүү көйгөйлөрдүн катарында экономиканы рыноктук мамилелерге өткөрүү маселеси турган. Бүт өлкөнү, экономиканы башкаруунун бардык чөйрөлөрүн кучагына алган заманбап телекоммуникация системасын курбай туруп аны орнотуу мүмкүн эмес эле.

Советтик мезгилден мураска калган эски аналогдук байланыш станциялары менен аталган маселени чечүү мүмкүн эмес болгон. Заманбап жаңы технологиялар, тиешелүү инфраструктура, жогорку квалификациялуу кадрлар керек болгон, бул болсо миллиондогон каражаттарды талап кылган, ал мамлекеттик казынада болгон эмес.

Бирок, мамлекет көз карандысыздык алгандан кийин көп эрежелерди жана жөнгө салуу чараларын өзгөртүүгө багытталган экономикалык реформалар жүргүзүлгөнүнө карабастан, Тажикстан Республикасында телекоммуникациялык кызматтар рыногун жөнгө салууда көпчүлүк учурларда телекоммуникациялык компаниялардын кызыкчылыктары корголбойт. Телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүү мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү үчүн аны жөнгө салуу системасын өркүндөтүү талап кылынат, бул диссертациялык иштин темасынын актуалдуулугун аныктайт.

Диссертациянын темасынын илимий жана мамлекеттик программалар менен байланышы. Диссертациянын негизги жоболору жана изилдөөнүн натыйжалары Тажикстан Республикасынын 2030-жылга чейинки мезгилге өнүгүшүнүн улуттук стратегиясы, Тажикстан Республикасынын 2016-2020-жылдарга орто мөөнөттүк өнүгүшүнүн программасы, «Тажикстан Республикасын өнүктүрүү үчүн маалыматтык-коммуникациялык технологиялар» мамлекеттик стратегиясы, Тажикстан Республикасында маалыматтык-коммуникациялык технологияларды кийирүүнүн жана өнүктүрүүнүн мамлекеттик программасы, жана Тажик улуттук университетинин «Экономикадагы маалыматтык системалар» кафедрасынын илимий багыттары менен байланышкан.

Изилдөөнүн максаты жана маселелери. Диссертациялык изилдөөнүн максатын Тажикстан Республикасында телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүүнүн эффективдүү стратегиясын жана приоритеттүү багыттарын калыптандыруу боюнча теориялык жоболорду жана практикалык рекомендацияларды иштеп чыгуу түздү.

Диссертациялык изилдөөнүн максатына жетүү үчүн төмөнкү **маселелер** аныкталды жана чечилди:

- Телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүүнүн теориялык аспектилерин изилдөө жана анын өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүшүндөгү ролун ачып көрсөтүү;

- Телекоммуникациялык кызматтардын түрлөрүнүн классификациясын жүргүзүү жана телекоммуникациялык кызматтар рыногун калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн чет өлкөлүк тажрыйбасын карап чыгуу;

- Тажикстан Республикасында телекоммуникациялык кызматтар рыногунун азыркы мезгилдеги абалын жана өнүгүү тенденцияларын талдоо;

- Тажикстан Республикасында телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүүнүн жана жөнгө салуунун шарттарын, уюштуруучулук-экономикалык негиздерин аныктоо;

- Тажикстан Республикасында телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүүнүн стратегиялык багыттарын, ошондой эле

телекоммуникациялык кызматтар рыногун мамлекеттик жөнгө салуунун моделин иштеп чыгуу;

– Телекоммуникациялык кызматтар рыногун мамлекеттик жөнгө салуу механизмин өркүндөтүүнүн приоритеттүү жолдорун сунуш кылуу, ошондой эле Тажикстан Республикасында телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүүнүн багыттарын иштеп чыгуу жана негиздөө.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгын телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүүнүн багыттарын теориялык-методологиялык жактан негиздөө жана аталган рынокту мамлекеттик жөнгө салуу механизмин өркүндөтүүнүн негизинде аны ишке ашыруунун уюштуруучулук-экономикалык жана усулдук инструментарийин иштеп чыгуу түздү.

Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгын түзгөн жана автор тарабынан алынган негизги натыйжаларга төмөнкүлөрдү киргизүүгө болот:

– Телекоммуникациялык кызматтар рыногун калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн, анын аракеттенүүсүнүн натыйжалуулугун баалоонун негизги теориялык-методологиялык ыкмалары жалпыланды, ошондой эле чет өлкөлөрдүн телекоммуникациялар рыногун өнүктүрүүнүн моделин калыптануу тажрыйбасы системалаштырылды;

– Рыноктун изилдөө объектиси катары телекоммуникациялык кызматтарды бүтүндүгүн жана туруктуулугун эске алуу менен өнүктүрүү зарылдыгын шарттаган, бир бүтүн башкаруу системасы катары кароого шарт түзгөн негизги түрлөрү ачып көрсөтүлдү жана классификацияланды;

– Тажикстан Республикасында телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүүнүн жана жөнгө салуунун уюштуруучулук-экономикалык негиздеринин, анын потенциалын пайдалануунун жана өнүктүрүүнүн эффективдүүлүгүнүн мониторингинин негизинде телекоммуникациялык кызматтар рыногунун азыркы мезгилдеги абалына баа берилди;

– Телекоммуникациялык кызматтар рыногунун өзгөчөлүктөрү аныкталды жана системалык анализдин негизинде анын өнүгүшүнүн шарттары менен факторлорун комплекстүү баалоо жасалды;

– башкы максаты телекоммуникациялык кызматтар рыногун жөнгө салуунун конкуренттик моделин түзүү болуп саналган рыноктун ушул сегментин мамлекеттик жөнгө салуунун модели сунуш кылынды, ошондой эле телекоммуникациялардын көз карандысыз регуляторун түзүү боюнча усулдук жана практикалык рекомендациялар иштелип чыкты жана анын Тажикстан Республикасында телекоммуникациялык кызматтар рыногун жөнгө салуу механизмин өркүндөтүүдөгү жана өнүктүрүүдөгү ролу аныкталды;

– Тажикстан Республикасында телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүү боюнча аталган рыноктун субъектилеринин атаандаштык жөндөмдүүлүгүн камсыз кылууга жана аларды 2030-жылга чейинки мезгилге туруктуу өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүүгө багытталган иш-чаралардын комплекси иштелип чыкты;

✓ Телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүүнүн институционалдык негиздери өркүндөтүлдү;

✓ Телекоммуникациялык кызматтар рыногун мамлекеттик жөнгө салуу механизмдин калыптандыруу жана бул рыноктун өз алдынча сегменттеринин иштешин оптималдаштыруу сунуш кылынды;

✓ Телекоммуникациялык кызматтар рыногун андан ары либералдаштыруу жана Тажикстан Республикасынын БДСУга мүчө болуу шарттарында рыноктун субъектилеринин кызматташуу шарттарын жакшыртуу зарылдыгы негизделди.

Диссертациялык изилдөөнүн **практикалык мааниси** нормативдик документтерди жана мыйзам алдындагы актыларды иштеп чыгууда диссертацияда сунуш кылынган рекомендацияларды пайдалануунун негизинде телекоммуникациялык кызматтар рыногун модернизациялоодо жана аны өнүктүрүүнүн негизги багыттарын аныктоодо турат. Телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүү боюнча жасалган сунуштар мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, рыноктун субъектилери тарабынан азыркы атаандаштыктын курчуу шарттарында ишмердүүлүктү натыйжалуу уюштурууда колдонулушу мүмкүн.

Алынган натыйжалардын экономикалык маанисин Тажикстан Республикасында телекоммуникациялык кызматтар рыногун калыптандыруу жана өнүктүрүү механизмдеринин концептуалдык аспектилеринин кеңейиши түздү. Телекоммуникациялык кызматтар рыногунун өнүгүү тенденцияларын талдоонун жана баалоонун негизинде өлкөдө телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүүнүн стратегиясы жана артыкчылыктуу багыттары аныкталды. Тажикстан Республикасында телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүүнүн шарттары жана факторлору комплекстүү бааланды. Телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүү механизмдин өркүндөтүү боюнча рынок субъектилеринин ишмердүүлүгүнүн атаандаштыкка жарамдуулугун камсыз кылууга багытталган рекомендациялар иштелип чыкты.

Диссертациянын коргоого алынып чыгуучу негизги жоболору:

1. «Телекоммуникация», «телекоммуникациялык кызматтар», «телекоммуникациялар чөйрөсү» түшүнүктөрүнүн экономикалык маңызы байланыш кызматтарын көрсөтүү жана телекоммуникациялар контекстинен алып караганда рынок агенттеринин экономикалык ишмердүүлүгүнүн жүрүшүндөгү мамилелердин жыйындысын түзгөн категориялар катары ачып көрсөтүлдү;

2. Телекоммуникациялык кызматтар рыногунун бүтүндүгүн жана туруктуулугун, анын өнүгүүсүн башкарууну уюштурууну, телекоммуникациялык кызматтарды көрсөтүү жана өнүктүрүү зарылдыгын эске алуу менен алардын негизги түрлөрүнүн классификациясы жүргүзүлдү;

3. Телекоммуникациялык кызматтар рыногунун аракеттенишинин жана өнүгүшүнүн өзгөчөлүктөрү аныкталды жана бул рыноктун өнүгүү шарттары менен факторлорун комплекстүү баалоо жүргүзүлдү;

4. Телекоммуникациялык кызматтар рыногун жаңы шарттарда өнүктүрүүнүн жана жөнгө салуунун уюштуруучулук-экономикалык негиздери аныкталды;

5. Телекоммуникациянын көз карандысыз регуляторунун модели иштелип чыкты жана анын телекоммуникациялык кызматтар рыногун жөнгө салуу механизмдин өнүктүрүүдөгү ролу аныкталды;

6. Тажикстан Республикасында телекоммуникациялык кызматтар рыногун анын субъектилеринин ишмердүүлүгүнүн атаандаштык жөндөмдүүлүгүн камсыз кылуу контекстинен калыптандыруу жана өнүктүрүү боюнча практикалык рекомендациялар иштелип чыкты.

Издөнүүчүнүн жеке салымын Тажикстан Республикасында телекоммуникациялык кызматтар рыногун калыптандыруу жана өнүктүрүү механизмдин өркүндөтүүнүн приоритеттүү багыттарын жана концепциясын иштеп чыгууга жана сыноодон өткөрүүгө (диссертациялык изилдөөнүн айрым натыйжалары Тажикстан Республикасынын Өкмөтүнүн алдындагы Байланыш кызматы тарабынан байланыш жана телекоммуникациялар чөйрөсүнүн орто мөөнөттүк жана стратегиялык мамлекеттик программаларын, ошондой эле республиканын 2016-2030-жж. социалдык-экономикалык өнүгүшүнүн программасын иштеп чыгууда пайдаланылды), Тажикстан Республикасында телекоммуникациялык кызматтар рыногун калыптандыруу жана өнүктүрүү боюнча статистикалык көрсөткүчтөрдү жыйноого жана талдоого; телекоммуникациялык рынокту өнүктүрүүнүн уюштуруучулук-экономикалык механизмдерин негиздөөгө; телекоммуникациялар рыногун жөнгө салуунун оптималдык механизмдин аныктоого түздөн-түз катышуу түздү (кийирүү жөнүндө акт көрсөтүлгөн).

Диссертациялык изилдөөдө жасалган теориялык тыянактар менен практикалык эсептөөлөр Тажик улуттук университетинде окуу процессинде «Кызматтар чөйрөсүнүн экономикасы», «Менеджмент», «Кызматтар чөйрөсүндөгү маркетинг», «Инновациялык менеджмент», «Улуттук экономика» ж.б. дисциплиналарды окутууда колдонулууда.

Изилдөөнүн натыйжаларынын сыноодон өткөрүлүшү. Диссертациялык иштин башкы жоболору жана негизги тыянактары журналдарда, илимий-практикалык конференциялардын материалдарында, илимий эмгектердин жыйнактарында жарыкка чыккан баяндамалар менен макалаларда чагылдырылды. Изилдөөнүн жыйынтыктары «Тажикстан Республикасында кишинин өнүгүүсү концепциясын кийирүү жана анын натыйжаларын баалоо» (Душанбе ш., апрель, 2015-ж.), Тажик педагогикалык институтунун «Азыркы шарттарда туризмди жана кол өнөрчүлүктү өнүктүрүү көйгөйлөрү» (Пенджикент ш., март, 2018-ж.), «Азыркы шарттарда киши ресурстарынын өнүгүшүн башкаруу: концепциялар, тенденциялар жана чакырыктар» (Душанбе ш., апрель, 2017-ж.) жана «Тажикстан Республикасында Электрондук Өкмөт: абалы жана өнүктүрүү перспективалары» (Душанбе ш., октябрь, 2015-ж.) аталышындагы республикалык илимий-практикалык конференцияларда, ошондой эле «Экономиканын глобалдашуусу: бухгалтердик эсептин, анализдин, аудиттин жана статистиканын көйгөйлөрү жана өнүгүшү» (Душанбе ш., ноябрь, 2016-ж.), айыл чарбасын механизациялаштыруу факультетинин 70 жылдыгына арналган «Илим жана инновациялар XXI кылымда: актуалдуу маселелер, жетишкендиктер жана өнүгүү тенденциялары»

(Душанбе ш., октябрь, 2017-ж.), «Улуттук экономикалык системалар глобалдык экономикалык мейкиндиктин калыптанышынын контекстинде» (Симферополь ш., март, 2018-ж.), «Тажикстан Республикасында маалыматтык коомду калыптандыруунун актуалдуу көйгөйлөрү: абалы жана өнүктүрүү перспективалары» (Душанбе ш., май, 2018-ж.) жана «Суу туруктуу өнүгүү үчүн» 2018-2028-жылдарга иш-аракеттердин эл аралык 10 жылдыгы» (Душанбе ш., июнь, 2018-ж.) аталышындагы эл аралык илимий конференцияларда баяндалды.

Диссертациялык изилдөөнүн натыйжалары Тажик улуттук университетинде окуу процессинде колдонулду (натыйжалардын колдонулушу жөнүндө тактама бар).

Диссертациянын натыйжаларынын басылмаларда толук чагылдырылышы. Изилдөөнүн темасы боюнча жалпы көлөмү 12,8 басма табакты түзгөн 16 илимий макала, анын ичинен 5 РФ РИНЦ сунуш кылган басылмаларда, 3 Кыргыз Республикасынын ЖАК тарабынан сунуш кылынган басылмаларда жарыяланган.

Диссертациянын көлөмү жана логикалык түзүмү. Иш 150 беттен турган компьютердик тексттен туруп, анда 11 таблица, 12 чийме бар. Диссертациялык изилдөө киришүүдөн, тогуз параграфтан турган үч бөлүмдөн, тыянактар менен сунуштардан, 144 аталышындагы колдонулган булактардын тизмесинен турат.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу, анын изилденүү абалы жана даражасы негизделди, изилдөөнүн максаты жана маселелери, объектиси жана предмети аныкталды, иштин илимий жаңылыгы, тууралыгы, илимий жана практикалык мааниси негизделди.

Биринчи- «Телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүүнүн теориялык-методлык негиздери» бөлүмүндө глобалдашуу шарттарында телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүүнүн теориялык аспектилерин изилденди, телекоммуникациялык кызматтардын түрлөрүнүн классификациясы жүргүзүлдү жана алардын өзгөчөлүктөрү аныкталды, ошондой эле телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүүнүн чет өлкөлүк тажрыйбасы жана аны Тажикстан Республикасында пайдалануу мүмкүнчүлүктөрү изилденди.

Рынок экономикасын калыптандыруу шарттарында заманбап цивилизацияны өнүктүрүүнүн мыйзам ченемдүүлүгү болуп кызмат көрсөтүү чөйрөсүнүн улуттук экономиканын башкы секторуна айланышы саналат, жана ал интеграциялык процесстерди телекоммуникация кызматтарын маалыматтык камсыздоо жаатындагы заманбап инновацияларды пайдалануу менен жакшыртууда чечүүчү болду ойнойт, маанилүү фактор болуп саналат, рынок экономикасынын шарттарында атаандаштык жөндөмдүүлүгүн камсыз кылат.

Автордун ою боюнча, телекоммуникациялык технологияларды активдүү пайдалануу маалыматтык экономиканы калыптандырууга өтүүгө өбөлгө түзөт. Андыктан, телекоммуникациялык технологияларды ар тараптан өнүктүрүү улуттук экономиканын прогрессинин жана постиндустриалдык коомго өтүүнүн

зарыл шарты болуп эсептелет. Кээ бир өлкөлөрдө телекоммуникациялар ИДПнын термелүүлөрүн акырындатып жана улуттук экономиканын жалпы өнүгүүсүнүн стадияларынан өтүп, жогорку темп менен өнүгөт.

Диссертацияда автор макроэкономиканын мыйзам ченемдүүлүктөрүнө ылайык телекоммуникациялык кызматтардын өсүү темптери жалпы эле кызматтардын өсүү темптеринен алдыда болушу керек, алар экономиканын тейлөө секторунун өсүү темптеринен алдыда, ал эми алар, өз кезегинде, ИДПнын өсүү темптеринен жогору болууга тийиш деп эсептейт. Мындан улам телекоммуникациялар тармагы телекоммуникациялар тармактарынын жана кызматтарынын жыйындысынан турган, бардык системалардын иштешин жана өнүгүшүн, ошондой эле адам ишмердүүлүгүнүн бардык чөйрөлөрүндө телекоммуникациялык кызматтарга күндөлүк суроо-талапты камсыз кылган эң маанилүү сектор болуп саналат.

Иште телекоммуникациялардын ролу такталды жана телекоммуникациялык кызматтар рыногун калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн актуалдуулугу жана маанилүүлүгү белгиленди. Автор телекоммуникациялык кызматтар рыногу дүйнөлүк рыноктун эң ири сегменти жана дүйнөлүк рынокто кайталап өндүрүлүү процессинин өзгөчө компоненти болуп саналат деп эсептейт. Автордун ою боюнча телекоммуникациялык кызматтар маалыматты электрондук, электромагниттик, тармактык, компьютердик жана маалыматтык технологияларды колдонуу менен аралыкта берүү, алуу жана иштетүү процесстерин камтыйт. Иште телекоммуникациялык кызматтардын 4 «Н» формуласы менен сүрөттөлгөн спецификалык белгилери ачып көрсөтүлдү: кармалбастыгы, сакталбастыгы, кызматты көрсөткөндөрдөн бөлүнбөстүгү, сапат боюнча туруксуздугу, ошондой эле алардын телекоммуникациялык кызматтар чөйрөсүнүн жана телекоммуникациялык жабдуулардын иштеши шарттарындагы өзгөчөлүктөрү изилденди. Мында автор кызматтардын төмөнкү түрлөрүн бөлүп көрсөтөт: зымсыз жана зымдуу байланыш кызматтары; маалыматтарды берүү жана телематикалык кызматтар.

Автордун пикиринде телекоммуникациялык кызматтар рыногу төмөнкүдөй сегменттерди камтыйт: мобилдик байланыш; жергиликтүү телефон байланышы; шаарлар аралык жана эл аралык байланыш; маалыматтарды берүү, анын ичинен Интернет. Мында автор телекоммуникациялык кызматтар рыногун калыптандыруу бул процесстин жүрүшүнө ар түрдүүчө таасир эткен объективдүү жана субъективдүү факторлордун таасиринде жүрөт деп эсептейт. Мындан тышкары, автор телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүү экономиканын өзгөчө чөйрөсү катары бир нече тенденциялардын таасиринде жүрөт жана бул рынок улуттук экономикага олуттуу таасирин тийгизет деп эсептейт.

Диссертацияда, автор тарабынан жалпы эле кызматтардын, жана анын ичинде телекоммуникациялык кызматтардын классификациясы негизги принциптер менен критерийлерди эске алуу менен такталды. Автор негизги (базалык), кошумча (факультативдик), универсалдык кызматтарды, жана ошондой эле технологиялык белги боюнча, интеллектуалдык тармактар кызматтарын, берилген трафиктин түрлөрү боюнча, колдонулушу боюнча,

маалымат алмашуу мүнөзү боюнча, салттуу жана жаңы кызматтарды бөлүп көрсөтөт.

Жалпысынан, автор телекоммуникациялык кызматтарды аларды максаттуу колдонуунун мазмундук моделинин өзөгүн түзгөн үч негизги категориялар системасы аркылуу ачып көрсөткөн: сапаты, жеткиликтүүлүгү, керектөөчүлүк наркы (1-чийме).

1-чийме - Телекоммуникациялык кызматтарды максаттык колдонуунун мазмундук модели

Диссертацияда автор тарабынан дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүндөгү телекоммуникациялык рыноктун өнүгүү моделдери иликтенди, жана автор Тажикстан Республикасынын шарттарына практикалык ыңгайлашуу мүмкүндүгү боюнча телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүүнүн чет өлкөлүк тажрыйбасы, алсак, АКШ, Улуу Британия, Германия, Франция, Норвегия, Бельгия, Кытай ж.б. өлкөлөрдө телекоммуникациялар чөйрөсүн көзөмөлдөөгө мамлекеттик катышуунун моделдери өзгөчө кызыгуу жаратат деп эсептейт.

Чет өлкөлүк тажрыйбаны изилдөөнүн негизинде, автор Тажикстан Республикасынын телекоммуникациялык өнүгүүсүн камсыз кылуу жаатындагы мамлекеттик саясаты үч базалык багытты: социалдык-саясий; техникалык-технологиялык жана экономикалык багыттарды көздөөгө тийиш деп эсептейт, аларды ишке ашыруу эл аралык стандарттардын талаптарына жооп берген телекоммуникациялык кызматтар рыногун калыптандырууга шарт түзөт, ошондой эле өлкөнүн калкынын татыктуу жашоосун камсыз кылууга, инсандын эркин өнүгүшү, экономикалык өнүгүү үчүн зарыл шарттарды камсыз кылууга жөндөмдүү болгон дүйнөлүк маалыматтык коомчулукка интеграцияланууга мүмкүндүк берет деп эсептейт.

Экинчи - *«Тажикстан Республикасынын телекоммуникациялык кызматтар рыногунун азыркы мезгилдеги абалынын мониторинги»* бөлүмүндө Тажикстан Республикасында телекоммуникациялык кызматтар рыногунун учурдагы абалынын жана өнүгүү тенденцияларынын анализи жасалды, Тажикстан Республикасында телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүүнүн шарттары, этаптары жана факторлору аныкталды,

ошондой эле телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүүнүн жана жөнгө салуунун уюштуруучулук-экономикалык негиздери талданды.

Автор телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүү жана экономикалык реформаларды жүргүзүү процессинде төмөнкү чечүүчү сегменттер: мобилдик байланыш; жергиликтүү телефон байланышы; шаарлар аралык жана эл аралык байланыш, жана маалыматтарды өткөрүп берүү (анын ичинде Интернет) түзүлдү, ошондой эле абоненттик база жана заманбап инфраструктура тездик менен өнүгүп жатат деп эсептейт.

Жалпысынан телекоммуникациялык кызматтар рыногу динамикалуу өнүгүп жаткан рынок болуп саналат. Тажикстанда бул рыноктун өзгөчөлүгү болуп формалдуу түрдө фиксирленген байланыш чөйрөсүндөгү негизги менчик ээси болуп «Точиктелком» ЖЧК эсептелген менен рыноктун 94,0% үлүшү электрдик байланыштын жеке операторлоруна туура келиши саналат. Мында тоолуу Тажикстандын шарттарында мобилдик байланыш компаниялары телекоммуникациялык кызматтарды алга жылдыруу боюнча фиксирлөөдөн артыкчылыкка ээ.

Тажикстан Республикасында мобилдик байланыш кызматтары чөйрөсүндө GSM 900/1800 жана CDMA стандарттары колдонулат. Рыноктун катышуучулары болуп 6 чарба жүргүзүүчү субъекти эсептелет: GSM 900/1800 стандартынын «ТТ-Мобайл» ЖАК; GSM 900/1800 стандартынын «Таким» ЖЧК; GSM 900/1800 стандартынын «Tcell» ЖАК; GSM 900/1800 стандартынын «Вавилон Мобайл» ЖАК; CDMA стандартынын «ТК Мобайл» ЖАК; CDMA стандартынын «Таджикмобайл» ЖАК.

Автордун ою боюнча телекоммуникациялык кызматтар рыногунун өнүгүшүн аныктаган негизги көрсөткүчтөрдүн бири болуп телефон жыштыгы көрсөткүчү саналат. Тажикстан Республикасындагы стационардык терминалдардын телефон жыштыгынын көрсөткүчтөрү 1-таблицада берилди.

1-таблица - Тажикстан Республикасындагы телефон жыштыгынын көрсөткүчтөрү

Региондор	2003	2006	2009	2012	2015	2016	2017
Тажикстан Республикасы	3,91	3,95	3,98	3,97	3,89	4,10	4,18
РПП жана Душанбе шаары	6,36	6,34	6,30	6,23	6,01	6,22	6,24
Согдий облусу	3,50	3,54	3,58	3,64	3,66	3,60	3,60
Хатлон облусу	2,02	2,09	2,16	2,13	2,08	2,12	2,14
ГБАО	4,88	4,93	5,07	5,17	5,24	5,44	5,62

Автор тарабынан: Тажикстан Республикасынын региондору. Статистикалык жыйнак. Тажикстан Республикасынын Президентинин алдындагы статистика боюнча агенттик. - Душанбе, 2018. –352-б. маалыматтарынын негизинде эсептелди

1-таблицанын маалыматтарын талдап көрүп, каралып жаткан мезгил ичинде Тажикстан Республикасында, анын облустарында стационардык телефон кызматтарын керектөөнүн деңгээли канааттандыруу эмес болуп саналат деп тыянак чыгарууга болот.

2017-жылы Тажикстан Республикасында бул көрсөткүч 4,18 болгон. Өлкөдө телефон жыштыгынын эң жогорку деңгээли РПП, Душанбе шаарында жана ГБАО катталып, ал тиешелүү түрдө 6,24 жана 5,62 түзгөн. Байланыш кызматтарына муктаждык өлкөнүн Согдий жана Хатлон облустарында эң аз канааттандырылат, ал 100 жашоочуга 3,60 жана 2,14 барабар. Тажикстан Республикасында телефон менен камсыздалуунун деңгээлин дүйнөлүк стандарттар менен салыштырсак, ал башка өлкөлөрдүн көрсөткүчтөрүнөн бир топ төмөн. Тажикстанда телефон менен камсыздалуунун деңгээли дүйнөлүк стандарттан төмөн, анткени стандарт боюнча 100 жашоочуга 40-50 телефон аппараты туура келиши керек. Айрым өлкөлөрдө бул көрсөткүч 50%дан да ашык. Мисалга алсак, 2016-жылы Швейцарияда телефон жыштыгынын деңгээли – 100 жашоочуга 66,7, Германияда - 65,5, Исландияда – 66 болгон. Бул көрсөткүч Тажикстан Республикасында өнүккөн өлкөлөргө эле эмес, көпчүлүк КМШ өлкөлөрүнө да салыштырмалуу төмөн. Мисалы, 2017-жылы ал Россияда 32,2, Молдовада 31, 9, Азербайжанда 16,3 жана Кыргызстанда 10,8 түзгөн.

Автордун пикиринде Тажикстанда фиксирленген телефондордун таралышынын төмөн деңгээли мобилдик телефондордун таралышынын жогорку деңгээли менен компенсацияланат. Мобилдик байланыш операторлорунун маалыматтарына ылайык Тажикстанда бардык калктуу пункттардын 90% ашыгы мобилдик байланыш менен камтылган ¹.

2-таблицада Тажикстан Республикасында мобилдик байланыштын 100 кишиге телефон жыштыгынын көрсөткүчтөрү фиксирленген байланыш телефон жыштыгынын көрсөткүчтөрү менен салыштырылды.

2-таблица - Тажикстан Республикасында мобилдик байланыштын фиксирленген телефон байланышка салыштырмалуу көрсөткүчтөрү

Көрсөткүчтүн аталышы/ жыл	2003	2006	2009	2012	2015	2016	2017
Мобилдик байланыштын телефон жыштыгы	-	-	-	49,86	48,79	48,6	47,8
Өткөн жылга салыштырмалуу өзгөрүшү	-	-	-	-	-1,03	-0,19	-0,8
Телефон жыштыгы (фиксирленген электр байланышы)	3,91	3,95	3,98	3,97	3,89	4,10	4,18
Өткөн жылга салыштырмалуу өзгөрүшү	-	0,04	0,03	-0,01	-0,02	1,21	0,08

Автор тарабынан: Тажикстан Республикасынын 2003-2017-жылдарга статистикалык жыйнагы. Тажикстан Республикасынын Президентинин алдындагы статистика боюнча агенттик. Душанбе, 2018. –**352-б.** маалыматтарынын негизинде эсептелди

2-таблицадан көрүнүп тургандай Тажикстан Республикасында мобилдик байланыштын телефон жыштыгынын көрсөткүчтөрү 2017-жылы 100 жашоочуга 47, 8ди түзөт жана фиксирленген электр байланышынын ушундай эле көрсөткүчүнөн дээрлик 12 эсе чоң.

Мобилдик байланыштын 100 кишиге телефон жыштыгынын көрсөткүчтөрү жылдан-жылга жогорулап жаткан менен, акыркы жылдары анын өсүү темптеринин акырындашы байкалат.

¹ Тажикстан Республикасында ИМТ кийирүүнүн абалы боюнча изилдөө. «Интернет» коомдук фонду. - Тажикстан, Душанбе. - 2010. – 58 б.

Жүргүзүлгөн анализдин негизинде мобилдик байланыш рыногунун каныккандыгы тууралуу тыянак чыгарууга болот.

Акыркы жылдары жаңы байланыш кызматтарын колдонуучулардын санынын көбөйгөндүгү байкалат (3-таблица).

3-таблица - Тажикстан Республикасында 01.01.2018-ж. карата жаңы байланыш кызматтарын колдонуучулардын саны

Компаниялар	Интернет колдонуучулардын саны	Мобилдик байланыш колдонуучулардын саны
«ТТ-Mobile» ЖАК	664592	1110071
«Tcell» ЖЧК	961621	2672845
«Интерком» ЖЧК	52	-
«Вавилон-Т» ЖЧК	10560	-
«Вавилон-Mobile» ЖЧК	568787	903486
«Истэра» ЖЧК	260	-
«Таком» ЖЧК	296030	1550717
«Телеком технолоджи» ЖЧК	4105	-
«Сатурн-онлайн» ЖЧК	1839	-
«ТК Mobile» ЖЧК	350	50000
«Тоджиктелеком» ЖЧК	6567	-
Баары	2514763	6287119

Булагы: Тажикстан Республикасындагы транспорт жана байланыш. Тажикстан Республикасынын Президентинин алдындагы статистика боюнча агенттик. - Душанбе. - 2018. –26 б.

Тажикстан Республикасында электрдик байланыш рыногундагы абоненттердин санына карап алдыңкы орундарды «Таком» жана «Т-Cell» ЖЧК компаниялары ээлейт. Мобилдик операторлордун жылдык кирешелери 2017-жылы 320 млн. АКШ долл. ашкан. Жаңы мобилдик операторлордун кирешелери байланыш кызматтарынын кирешелеринин жалпы суммасынын эң чоң бөлүгүн түзөт. Тажикстандын Мобилдик байланыш операторлорунун ассоциациясынын маалыматтарына ылайык мобилдик байланыш операторлору мамлекеттик бюджетке салык түрүндө жылына 100 млн. АКШ долл. чейин которушат. 2018-жылдын 1-январына карата керектөөчүлөрдүн саны 10,9 млн. адамды түзсө, анын ичинен активдүүлөрү 6,1 млн. адам болгон.

Автор Тажикстан Республикасында телекоммуникациялык кызматтар рыногун андан ары өнүктүрүү үчүн мобилдик байланыш операторлору тейлөө зонасын кеңейтүүгө жана камтуунун сапатын жакшыртууга эле эмес, абоненттердин ар түрдүү категорияларына көрсөтүлгөн кызматтардын топтомун да кеңейтүүгө багытталган стратегияларды иштеп чыгышы керек деп эсептейт.

Диссертацияда автор тарабынан Тажикстан Республикасында телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүүнүн шарттары, этаптары жана факторлору иликтенген. Мында телекоммуникациялык компаниялардын акы төлөнүүчү кызматтарына суроо-талаптын өсүшү маанилүү экендиги аныкталган. Байланыш кызматтарынын түзүмүндө акы төлөнүүчү кызматтардын үлүшүнүн динамикасы 4-таблицада келтирилди.

4-таблица – Акы төлөнүүчү кызматтардын жалпы түзүмүндө калктын байланыш кызматтарын керектөөсүнүн 2005-2017-жылдарга динамикасы (млн. сомони)*

Кызматтар	2005	2010	2011	2013	2015	2016	2017
Акы төлөнүүчү кызматтар, баары	4156,5	7174,7	8509,2	10303,7	9615,8	10033,7	10884,0
Байланыш кызматтары	147,0	1036,9	1166,9	1176,7	1331,3	1552,11	1645,3

Булагы: Тажикстан Республикасынын статистикалык жыйнагы (расмий басылма). Тажикстан Республикасынын Президентинин алдындагы статистика боюнча агенттик. – Душанбе, 2018. - 417-418-б.

Азыркы мезгилде, Тажикстан Республикасында колдонулган акы төлөнүүчү кызматтардын жалпы түзүмүндө байланыш тармагынын үлүшүнүн бир топ көбөйгөнү байкалат. 2005-2017-жылдар аралыгында байланыш кызматтарынын калкка көрсөтүлгөн акы төлөнүүчү кызматтардын жалпы түзүмүндөгү үлүшү 6,4 эсе көбөйгөн. 2017-жылы калкка көрсөтүлгөн байланыш кызматтары 1645,3млн. сомонини түзгөн.

Автордун ою боюнча телекоммуникациялык кызматтар рыногунун өсүү темптери Тажикстан Республикасынын экономикасынын натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн жетишсиз, анын өсүү деңгээлинин төмөндүгү өлкөнүн технологиялык жактан артта калышын жана экономиканын сырьё секторунан жана жогорку технологиялуу продукциянын импортунан андан ары көз карандылыгын шарттайт. Телекоммуникациялык кызматтар рыногунун көлөмү, ар түрдүү баалоолор боюнча, 7-8 млрд. доллардын тегерегинде, жана анын үлүшү дүйнөлүк рыноктун 0,02% - 0,03% түзөт.

Жалпысынан рыноктун негизги үлүшү мобилдик операторлорго туура келет. Муну эске алып диссертацияда анын өнүгүшүнө таасирин тийгизген негизги факторлор аныкталды. Алар: мобилдик операторлор көрсөткөн байланыш кызматтарынын сапатынын жогорулуугу; телекоммуникациялык кызматтардын кеңири топтому, анын ичинде мобилдик байланыш, Интернет жана маалыматтарды өткөрүп берүү; мобилдик операторлордун кызматтарына ийилчээк баа коюу; мобилдик компаниялар тарабынан кызматтарды алга жылдыруу боюнча натыйжалуу маркетинг иш-чараларын ишке ашыруу; айрым провайдерлер тарабынан телекоммуникациялык кызматтарды көрсөтүүнүн алдыңкы технологияларынын кийирилиши.

Телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүүдө жалпы керектөөдөгү байланыш тармактары өзгөчө роль ойнойт. Жалпы керектөөдөгү байланыш кардарларын тейлеген бирикмелердин, ишканалардын жана алардын бөлүмдөрүнүн 2017-жылы 490 бирдикти түзгөн, анын 310у айыл жерлеринде аракеттенет. Жалпы керектөөдөгү байланыш ишканаларынын негизги ишмердүүлүктөн кирешелери 2017-жылы 248,3 млн. сомони болгон жана 2016-жылга салыштырмалуу 36,7 млн. сомониге же 14,8% көбөйгөн. Жалпы керектөөдөгү телефон аппараттарынын саны (эл аралык таксофондорду кошкондо) 2017-ж. 281,5 миң даанага жетип, 1991-ж. салыштырмалуу 8,6 миң даанага көбөйгөн. Жалпы керектөөдөгү телефон аппараттарынын саны

айылдагы телефон тармактары үчүн жетишсиз болуп саналат, ал 2017-жылы 19,7 миң даана болгон.

Тажикстан Республикасында жалпы керектөөдөгү байланыштын өнүгүшүнүн көрсөткүчтөрүнүн бири болуп почта байланышы саналат. Тажикстан Республикасында жарандык согуш башталганга чейин почта байланышы байланышуунун эң ишенимдүү формаларынын бири болгон. Борборлоштурулган субсидиялардын жок болушунан улам жана жарандык согуштун кесепетинен почта байланышынын сапаты жана көлөмү кескин азайган. Бул, өз кезегинде, почта кызматтарына суроо-талаптын кыскарышына алып келген.

Телекоммуникациялык кызматтар рыногунун өнүгүшүнө өбөлгө түзгөн факторлорго автор ошондой эле экономикалык өсүүнүн уланышын жана калктын базалык билим деңгээлин жогорулугун киргизет.

Диссертацияда Тажикстан Республикасында телекоммуникациялык кызматтар рыногун жөнгө салуунун жана аны өнүктүрүүнүн уюштуруучулук-экономикалык негиздери каралган. Автордун пикиринде азыркы мезгилде Тажикстан Республикасында телекоммуникациялар тездик менен өнүгүп жатат, сунуш кылынган кызматтардын кайра бөлүштүрүлүшү байкалат: салттуу сектордун, алсак, фиксирленген телефониянын үлүшү барган сайын азайып баратат, жана жогорку технологиялуу жана жогорку кирешелүү кызматтардын үлүшү көбөйүп баратат. Байланыш тармагынын өнүгүшүндөгү маанилүү этап катары Тажикстан Республикасында бул тармактын либералдашуусун белгилөөгө болот, мында уюмдарга жана жеке жактарга байланыш жаатында ишмердүүлүк жүргүзүүгө лицензия бериле баштаган.

1996-ж. AMPS стандартында мобилдик байланыш кызматтарын көрсөткөн алгачкы «Таджиктел» ЖТАК тажик-голланд биргелешкен ишканасы ачылган, ошондой эле «Точиктелеком», «Телерадиоком» ачык акционердик коомдору жана «Токикстон Почтаси» мамлекеттик департаменти түзүлгөн.

Тажикстан Республикасынын Өкмөтү байланыш тармагынын мыйзам базасын бекемдөөгө өзгөчө маани берген. Тажикстан Республикасында телекоммуникациялык кызматтарды көрсөтүүнү укуктук-ченемдик жөнгө салуу Тажикстан Республикасын парламенти тарабынан кабыл алынган мыйзам актылары тарабынан жүргүзүлөт. Мындан тышкары, телекоммуникациялык кызматтар чөйрөсүндөгү ишмердүүлүккө тиешелүү айрым нормативдик актылар өлкөнүн Президентинин жарлыктары жана Тажикстан Республикасынын Өкмөтүнүн токтомдору менен бекитилген.

Тажикстанда телекоммуникациялык кызматтарды мамлекеттик жөнгө салуунун абалын мүнөздөөдө укуктук-ченемдик база катышуучулардын ортосундагы мамилелердин көп түрдүүлүгүн камтыбайт деп тыянак чыгарууга болот. Республикада телекоммуникациялык кызматтар чөйрөсүн жөнгө салган көптөгөн укуктук-ченемдик актылар кабыл алынганына карабастан, телекоммуникациялык кызматтар рыногунун субъектилеринин мамилелерин жөнгө салган мыйзам базасы али толугу менен калыптана элек. Учурдагы мыйзам базасы эл аралык тажрыйбага ылайык келбейт жана олуттуу өзгөртүүлөрдү талап кылат. Ошол эле мезгилде, акыркы жылдары Тажикстанда

телекоммуникациялык кызматтар рыногун жөнгө салуу жаатында улуттук жана эл аралык мыйзамдарды шайкеш келтирүү боюнча бир топ аракеттер жасалган.

Рыноктун ачыктыгы жана кеңейиши боюнча алып караганда республиканын региондорун мобилдик байланыш менен камтуу аймагы көбөйүүдө. Телекоммуникациялардын учурдагы транспорт тармагы маалыматты өткөрүп берүү системаларын ар кандай чөйрөлөр жана канал түзүүчү жабдуулар боюнча колдонуу менен уюштурулган. Каналдардын жалпы узундугу 765,246 миң канал/км, анын ичинен: спутниктик – 152.246 миң канал/км; радиорелелик – 248.283 миң канал/км; кабелдик – 346.565 миң канал/км; аба менен – 17.596 миң канал/км.

Автор телекоммуникациялар чөйрөсүндөгү укуктук-ченемдик базанын абалы канааттандырырлык эмес деп эсептейт. Көпчүлүк нормативдик документтер эскирген. Стандарттар, техникалык нормалар жана башка документтер дээрлик иштелип чыкпай жатат. Лицензия берүү процедурасы жана шарттары өзгөртүүнү талап кылат. Лицензиялык мыйзамдардын учурдагы абалы, ошондой эле лицензияны кайра чакыртып алуу процедурасынын татаалдыгы телекоммуникациялар чөйрөсүндөгү лицензиялык эрежелерди түп-тамырынан кайра карап чыгуу зарылдыгын шарттайт.

Үчүнчү - *«Калктын кирешелерин калыптандыруу жана бөлүштүрүү механизм* *өркүндөтүүнүн негизги багыттары»* бөлүмүндө телекоммуникациялык кызматтар рыногунун субъектилеринин атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу жолдору каралды, телекоммуникациялык кызматтар рыногун мамлекеттик жөнгө салуу механизми өркүндөтүлдү, Тажикстан Республикасында телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүүнүн приоритеттүү багыттары негизделди жана иштелип чыкты.

Автордун ою боюнча, бүгүнкү күндө телекоммуникациялар секторунун өнүгүшү өлкөдө маалыматтык коомду куруу үчүн негизги «платформа» болуп саналат, мамлекет өнүгүүнүн ар түрдүү адистештирилген программаларын жана концепцияларын кабыл алуу жана ишке ашыруу менен бул процесске ар тараптан колдоо көрсөтөт. Тажикстан Республикасынын телекоммуникациялар рыногун өнүктүрүүнүн башкы багыты болуп электрондук өкмөттү түзүү саналат.

Диссертацияда маалыматтык коомго өтүүнү тездетип, атаандаштыкты күчөтүүчү бир топ өзгөрүүлөр сунуш кылынган. Аларды, ошондой эле БДСУнун натыйжалуулукту жогорулатуу жана атаандаштыкты өнүктүрүү максатындагы рекомендацияларын, учурдагы негизги тенденцияларды эске алып, автор тармакты реформалоонун төмөнкү негизги багыттарын сунуштайт: тармактын түзүмүн өзгөртүү; операторлордун тармактарынын, анын ичинен операторлордун ортосундагы тарифтердин биригишин жөнгө салуу; акыркы керектөөчүлөр үчүн тарифтерди жөнгө салуу; социалдык мааниге ээ болгон рентабелдүү эмес байланыш кызматтарын көрсөтүү; чектелүү ресурстарды (эң оболу, жыштык спектрин) бөлүштүрүү; жаңы кызматтарды кийирүү жана алар үчүн жагымдуу шарттарды түзүү – телекоммуникациялардын өнүгүшүнүн учурдагы тенденцияларына регулятивдик чөйрөнүн ылайык келиши.

Диссертацияда телекоммуникациялык кызматтар рыногун эффективдүү жөнгө салуу жана өлкөдө ак ниет атаандаштыкты калыптандыруу үчүн автор аны өркүндөтүүнүн төмөнкү негизги багыттарын сунуш кылат:

1. Телекоммуникациялык кызматтар рыногунун атаандаштык абалына толук өтүшү үчүн мыйзам шарттарын түзүү;

2. Телекоммуникациялык кызматтар рыногун либералдаштыруу жана «Точиктелеком» ААКнун ишмердүүлүгүн менчиктештирүү;

3. Тажикстан Республикасында фиксирленген байланыш рыногунда структуралык өзгөртүүлөрдү жүргүзүү;

4. Телекоммуникация компанияларын туруктуу өнүктүрүү механизмин иштеп чыгуу;

5. Өлкөдө телекоммуникациялардын көз карандысыз регуляторун түзүү;

6. Телекоммуникацияларда универсалдык тейлөө механизмин түзүү;

7. Телекоммуникациялар тармагынын инвестициялык жагымдуулугун жогорулатуу;

8. Жаңы технологияларды кийирүү жана заманбап улуттук телекоммуникация инфраструктурасын куруу.

Автор Тажикстан Республикасында телекоммуникациялык кызматтар рыногун жөнгө салууну өркүндөтүү зарыл деп эсептейт. Тажикстандын телекоммуникацияларды өнүктүрүү жаатындагы мамлекеттик саясаты бул рынокту өнүктүрүүнүн башкы принциптерине ылайык жүргүзүлүшү керек. Мындан улам жүргүзүлгөн анализдин натыйжасында диссертацияда өлкөдө телекоммуникациялык кызматтар рыногун натыйжалуу өнүктүрүү жана эркин атаандаштыкка шыктандыруу максатында республикада телекоммуникациялык кызматтарды көрсөтүү; телекоммуникациялар жаатында мамлекеттик саясатты жүргүзүүчү бирдиктүү башкаруу түзүмүн түзүү боюнча иш-чаралар; телекоммуникациялык кызматтар рыногун жөнгө салуу багытындагы бардык укуктук-ченемдик актыларды ишке ашыруунун механизмдери иштелип чыкты.

Диссертацияда автор тарабынан телекоммуникациялык кызматтар чөйрөсүндө мамлекеттин приоритеттүү маселелери белгиленди: улуттук экономиканын телекоммуникациялар секторунун өнүгүшү жана өсүшү үчүн шарттарды түзүү; телекоммуникациялардын приоритеттүү тармактарында маалыматташтыруу системаларын түзүү жана өнүктүрүү багытында инновациялык долбоорлорду түзүүгө колдоо көрсөтүү; тармактардын маалыматтык коопсуздугун камсыз кылуу; эмгекти бөлүштүрүүгө тең укуктуу катышууну камсыз кылуу; телекоммуникациялык кызматтар рыногунун укуктук базасын өнүктүрүү.

Автор башкы максатырыноктун ушул сегментинде мамлекеттик жөнгө салуунун атаандаштык моделин түзүү болуп саналган телекоммуникациялык кызматтар рыногун мамлекеттик жөнгө салуунун моделин иштеп чыккан (2-чийме).

ТЕЛЕКОММУНИКАЦИЯЛАР ЧӨЙРӨСҮНДӨГҮ МАМЛЕКЕТТИК САЯСАТ

Максаты: телекоммуникациялар рыногун мамлекеттик жөнгө салуунун атаандаштык моделин түзүү

ТЕЛЕКОММУНИКАЦИЯЛЫК КЫЗМАТТАР РЫНОГУН МАМЛЕКЕТТИК ЖӨНГӨ САЛУУ СТРАТЕГИЯСЫ

1. Телекоммуникациялар чөйрөсүндөгү менчиктештирүү

2. Телекоммуникациялар чөйрөсүндөгү монополияга каршы саясат

3. Телекоммуникациялык кызматтарды көрсөтүү процедураларын жөнгө салуу

4. Жөнгө салуу процедураларынын ачыктыгын көтөрүү

5. Тарифтик саясат чөйрөсүндө жөнгө салуу

6. Мобилдик байланыш операторлоруна лицензия берүү

НАТИЙЖАЛАР

- рыноктун түзүмүнүн өзгөрүшү;
- негизги операторлордун абалынан кыянаттык менен пайдалануусунун алдын алуу;
- инвестицияларды тартуу;
- мамлекеттин менчиктештирүүнүн эсебинен кошумча киреше алышы;

- телекоммуникациялар чөйрөсүндөгү товардык рыноктордун тизмесин макулдашуу;
- алардагы атаандаштыктын анализин жүргүзүү;
- атаандаштыктын жоктугун аныктоо;
- рыноктун үлүшүн кеңейтүү;

- ачык атаандаштык үчүн шарттарды камсыз кылуу;
- телекоммуникация тармактарынын жеткиликтүүлүгүн жөнгө салууну оптималдаштыруу;
- телекоммуникация тармактарынын өз ара биригиши;

- телекоммуникациялардын товардык рынокторун түз жөнгө салуудан баш тартуу;
- жеткиликтүүлүк критерийлерин аныктоо;
- рыноктук күчү жогору операторлорду көрсөтүлгөн кызматтардын эффективдүүлүгүн жогорулатууга шыктандыруу;
- тарифтик ставкаларды жөнгө салуу;

- лицензия алуу үчүн объективдүү, ачык, дискриминацияланбаган жана айкын шарттарды түзүү;
- кошумча инвестицияларды тартуу жана инновациялык чечимдерге колдоо көрсөтүү;
- телекоммуникациялар рынокторунун рейтингин көтөрүү;
- бюджеттик чөйрөнүн толтурулушун жогорулатуу;

- телекоммуникация кызматтарынын тарифтерин өздүк нарктын негизинде өз убагында теңдештирүүнү камсыз кылуу;
- маалыматты өткөрүп берүү боюнча процедураларды жөнгө салуу менен маалымат контентин жөнгө салууну чектөө;
- кызматтардын ассортиментин кеңейтүү.

- телекоммуникациялык кызматтар рыногун либералдаштыруу;
- телекоммуникациялык кызматтар рыногунун атаандаштыкка жарамдуулугун камсыз кылуу.

2-чийме – Телекоммуникациялык кызматтар рыногун мамлекеттик жөнгө салуунун модели

Автордун ою боюнча телекоммуникациялар рыногун мамлекеттик жөнгө салуунун бул багыттарын ишке ашыруу үчүн уюштуруучулук-укуктук жана экономикалык ыкмаларын пайдалануу керек.

Автор телекоммуникациялар чөйрөсүн башкаруу жана жөнгө салуу органдарынын ишмердүүлүгү телекоммуникациялар рыногун жөнгө салуу

багытында төмөнкүлөргө өбөлгө түзгөн мамлекеттик саясатты калыптандырууга багытталышы керек деп эсептейт:

- компаниялардын биригишине жана монополизмдин алдын алууга көзөмөлдүн негизинде атаандаштык чөйрөнүн өнүгүшүнө;

- өлкөнүн жарандарынын маалыматтык жана телекоммуникациялык инфраструктуранын жеткиликтүүлүгүнө укуктарын ишке ашырууга;

- жөнгө салынып жаткан сектордун инвестициялык жагымдуулугун көтөрүүгө;

- улуттук маалыматтык-коммуникациялык комплекстерди дүйнөлүк маалымат мейкиндигине ГАТС талаптарын эске алуу менен интеграциялоого.

Диссертацияда мамлекеттик жөнгө салууну тактоо иретинде автор мобилдик компанияларды өнүктүрүү стратегиясын, ошондой эле телекоммуникациялар чөйрөсүндө рыноктук мамилелерге толук өтүү боюнча рекомендацияларды сунуш кылган. Жалпысынан автордун пикиринде, мамлекеттик саясат магистралдык операторлорго, анын ичинен заманбап санариптик байланыш линияларын курууга салым жасаган инфраструктуралык компанияларга стимул жасоого багытталышы керек.

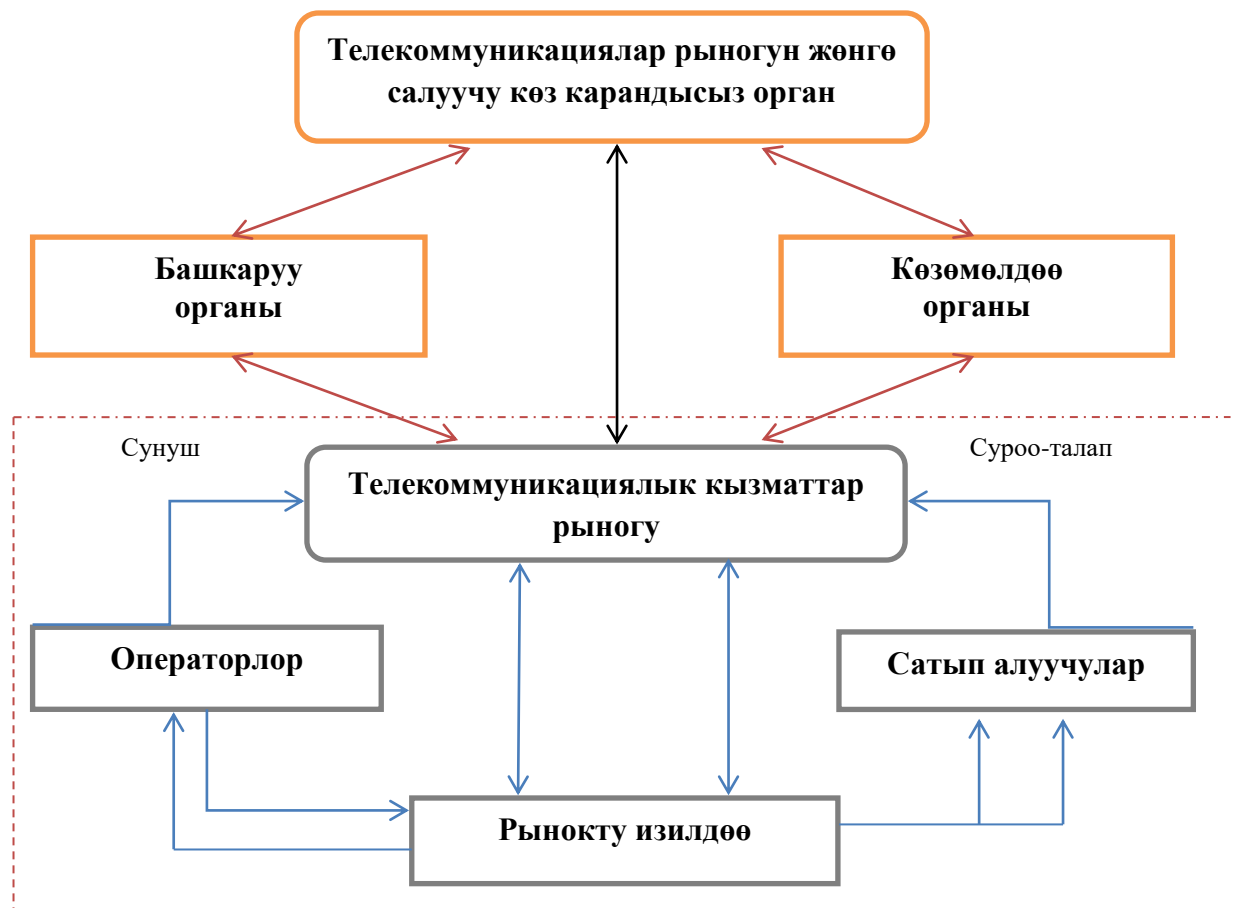
Автордун ою боюнча телекоммуникациялык кызматтар рыногун ачуу ички рыноктогу монополиянын азайышына, тарифтердин рационалдашуусуна, жана мындан улам керектөөчүлөргө пайда алып келүүгө шарт түзүүгө тийиш. Ошондуктан көз карандысыз регуляторго Тажикстан Республикасынын байланыш тармагында телекоммуникациялык кызматтар рыногун либералдаштырууга стимул түзүүнүн маанилүү факторлорун бөлүп көрсөтүү менен көп сандаган реформаларды жүргүзүү, ошондой эле телекоммуникациялык органдарды жөнгө салган негизги узак мөөнөттүк маселелерди тактоо жүктөлгөн. Мындан тышкары, диссертацияда Тажикстан Республикасында тармактын көз карандысыз регулятору үчүн негизги милдеттер жана талаптар көрсөтүлгөн. Аларга жөнгө салуунун административдик-финансылык жана техникалык эрежелерин түзүү, тармактагы өз ара байланыштар боюнча илимий негизделген техникалык чечимдерди чыгаруу, ошондой эле телекоммуникациялык операторлорго техникалык талаптарды иштеп чыгуу жана телекоммуникация каражаттарынын техникалык стандарттарын басып чыгаруу кирет.

Ошентип, Тажикстан Республикасында телекоммуникациялык кызматтар рыногун мамлекеттик жөнгө салууну өркүндөтүүнүн негизги маселеси бул рыноктун атаандаштык абалына өтүшү үчүн мыйзам шарттарын түзүүдө турат. Ал үчүн учурдагы байланыш жаатындагы ишмердүүлүктү натыйжалуу эмес түз мамлекеттик жөнгө салууну конкуренттик жөнгө салуу моделине өзгөртүү зарыл. Мындан тышкары, байланыш жаатындагы мыйзамдарды Бүткүл дүйнөлүк соода уюмунун жана башка эл аралык уюмдардын талаптарына шайкеш келтирүү актуалдуу болуп саналат.

Мыйзамдарда рыноктун бардык катышуучуларынын мамлекеттик жана коомдук кызыкчылыктары (бул телекоммуникациялар үчүн өзгөчө маанилүү) эсе алынып, телекоммуникациялык ишмердүүлүктү жөнгө салуу боюнча

чечимдер кабыл алынат. Регулятор өзүнүн аракеттерин бардык кызыкдар тараптар (Байланыш чөйрөсүндөгү ишканаларды башкаруу мамлекеттик органы (башкаруу органы), Көзөмөлдөө жана тескөө мамлекеттик органы (көзөмөлдөө органы), телекоммуникациялык кызматтар рыногунун катышуучулары (операторлор), коомдук институттар (чиймеде алар көрсөтүлгөн эмес, алардын таасири болочокто байкалышы мүмкүн) менен келишет (бул моделдин чиймесинде эки жактуу жебелер менен көрсөтүлдү).

Жогорудагы талаптар модели автор тарабынан иштелип чыккан жана негизделген жөнгө салуу механизмдинде чагылдырылды (3-чийме).

3-чийме – Телекоммуникациялар рыногун жөнгө салуунун оптималдык механизмдин модели

Демек, Тажикстан Республикасында тармактын көз карандысыз регуляторунун негизги милдеттерине жана талаптарына төмөнкүлөр кирет:

- жөнгө салуунун административдик-финансылык жана техникалык эрежелерин түзүү;
- тармактагы өз ара байланыш боюнча илимий негизделген техникалык чечимдерди кабыл алуу;
- телекоммуникация операторлоруна техникалык талаптарды иштеп чыгуу;
- телекоммуникация каражаттарынын техникалык стандарттарын басып чыгаруу.

Автор жалпысынан Тажикстан Республикасында телекоммуникациялык кызматтар рыногун мамлекеттик жөнгө салууну өркүндөтүүнүн негизги маселеси конкуренттик жөнгө салуунун моделин иштеп чыгуунун жана байланыш жаатындагы мыйзамдарды Бүткүл дүйнөлүк соода уюмунун жана башка эл аралык уюмдардын талаптарына шайкеш келтирүүнүн негизинде бул рыноктун конкуренттик абалга өтүшү үчүн зарыл шарттарды түзүүдө турат деп эсептейт.

ТЫЯНАКТАР ЖАНА СУНУШТАР

Тажикстан Республикасында телекоммуникациялык кызматтар рыногун калыптандыруу жана өнүктүрүү маселелерин изилдөөнүн натыйжасында төмөнкүдөй тыянактарды жана сунуштарды жасоого болот:

1. Азыркы шарттарда телекоммуникациялык кызматтар рыногу социалдык институт катары эрежелер менен нормалардын системасына жана алардын аткарылышына социалдык көзөмөлгө, экономикалык агенттердин ишмердүүлүк процессинде келип чыккан коомдук мамилелердин жыйындысына негизделген маалыматты өткөрүп берүү, алмашуу, сактоо боюнча өз ишмердүүлүгүн атаандаштык мамилелерин жана баалардын деңгээлин жөнгө салуу жана керектөөчүлөрдүн жогорку сапаттуу байланыш кызматтарына суроо-талаптарын канааттандыруу үчүн социалдык мааниге ээ болгон функцияларды аткаруу максатында жүргүзөт. Бул рыноктун ИДПны калыптандыруудагы, экономикалык өсүүнү камсыз кылуудагы, маалыматтык коомду түзүүдөгү, интернационалдашуудагы, личностту, анын маданий жана моралдык баалуулуктарды өнүктүрүүдөгү, чарбалар аралык байланыштарды жакшыртуудагы ж.б. орду жана ролу чоң.

2. Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн негизинде телекоммуникациялардын инфраструктуранын эң маанилүү элементи катары ролу аныкталды, ал төмөнкүлөрдө турат:

- телекоммуникациялык кызматтар мамлекеттин жашоо-тиричилигин камсыз кылат, мамлекетти башкарууну жана улуттук коопсуздукту камсыздоонун, ишкердикти жана экспорттук-импорттук мамилелерди өнүктүрүүнүн инструменти болуп эсептелет;

- телекоммуникациялык кызматтар рыногу ири жана өнүгүп келе жаткан рынок болуп саналат;

- телекоммуникация чөйрөсү ишкердикти өнүктүрүү үчүн жагымдуу объект жана жаңы жумуш орундарын түзүүнүн маанилүү булагы болуп саналат, ошондой эле калкка маалымат агымдарынын жеткиликтүүлүгүнө кепилдик жаратат, бул автоунаа жолдорунун канааттандыруу эмес абалы, айрым райондордун алыстыгы жана жүргүнчүлөрдү ташуу тарифтеринин жогорулугу шарттарында маанилүү болуп саналат, эл аралык экономикалык байланыштардын жакшырышына шарт түзөт;

- телекоммуникациялар мамлекеттин инфраструктурасынын бир бөлүгү болуп эсептелет, жана эл чарбасынын өнүгүү деңгээлин аныктайт, ал эми анын өнүгүшүнүн негизги көрсөткүчү – ар бир 100 жашоочуга телефон жыштыгы –

Эл аралык валюта фондунун өлкөнүн экономикасынын өнүгүү деңгээлин аныктаган эң маанилүү 6 критерийине кирет;

- телекоммуникация тармагы коомдун маалыматташуусунда маанилүү роль ойнойт;

- телекоммуникациялык кызматтар эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн, өндүрүштүн, жумуштар менен кызматтардын, инвестициялардын көлөмүнүн, жана калктын продуктылуу иш менен камсыз болушунун өсүшүнүн өз ара байланыштарынын өнүгүшүнө жана жакшырышына олуттуу салым кошот;

- телекоммуникациялык техника жашоонун бардык чөйрөлөрүндө жана үй шарттарында, ошондой эле ишканаларда, уюмдарда жана мекемелерде, илим-изилдөө иштерин жүргүзүүдө натыйжалуу пайдаланылат.

3. Диссертацияда жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн негизинде рыноктук шарттарда байланыш ишканалары өзүнүн кызыкчылыктарын дайыма эле мамлекеттик кызыкчылыктар менен айкалыштыра алууга жөндөмдүү эмес экендиги аныкталды. Өнүккөн өлкөлөрдүн тажрыйбасы мындай шарттарда мамлекеттик жөнгө салуумаанилүү болуп саналарын көрсөттү. Тажикстан Республикасында да телекоммуникациялар рыногу мамлекет тарабынан жөнгө салынат. Мамлекеттик түзүмдөрдүн коом, ишкерлер жана жарандар менен өз ара байланыштарынын белгилүү формалары жана принциптери калыптанып калган жоопкерчиликтиктинин салттуу областтарынан айырмаланып, мамлекеттин телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүүдөгү орду жана ролу бүгүнкү күндө жеке диалогдун объектиси болуп саналат. Тажикстан Республикасынын Өкмөтүнүн телекоммуникациялык кызматтар чөйрөсүндөгү приоритеттүү маселелерине төмөнкүлөрдү киргизүүгө болот:

- улуттук экономиканын телекоммуникациялар секторунун өнүгүшү жана өсүшү үчүн шарттарды түзүү;

- телекоммуникациялардын приоритеттүү чөйрөлөрүндө маалыматташтыруу системаларын түзүү жана өнүктүрүү багытында инновациялык долбоорлорду түзүүгө колдоо көрсөтүү;

- тармактардын маалыматтык коопсуздугун камсыз кылуу;

- эмгекти эл аралык бөлүштүрүүгө тең укуктуу катышууну камсыз кылуу;

- телекоммуникация рыногунун аракеттенишинин укуктук-ченемдик базасын өнүктүрүү ж.б.

4. Телекоммуникациялык кызматтар рыногун калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн уюштуруучулук-экономикалык негиздерин изилдөө Советтер Союзу тарагандан кийинки жарандык согуш жана саясий туруксуздук телекоммуникация тармагын кыйратып, советтик мезгилдеги эскирген технологиялар гана калганын көрсөттү. Телекоммуникациялар сектору көз карандысыздык алгандан кийин кыйрап, жарандык согуш жылдарында өзгөчө начарлаган. Пайда болгон көйгөйлөрдү жоюу үчүн телекоммуникациялык кызматтар рыногунда экономикалык реформаларды жүргүзүү талап кылынган. Бул рыноктун өнүгүшүндө байланыш тармагынын либералдашуусу жана аны коштогон ишканаларды жана уюмдарды монополиядан чыгаруу, акционерлөө

жана менчиктештирүү процесстери өзгөчө роль ойногон. 1996-жылдан тартып Тажикстан Республикасынын байланыш министрлиги буга чейин мындай кызматтарды көрсөтпөгөн уюмдарга жана жеке жактарга байланыш чөйрөсүндө ишмердүүлүк жүргүзүүгө лицензияларды бере баштаган, ал эми мамлекеттик электр байланыш ишканалары акционердик коомдорго айланган.

5. Диссертацияда Тажикстан Республикасында телекоммуникациялык кызматтар рыногун жөнгө салуунун өзгөчөлүктөрүнүн анализинин натыйжасында бул багытта олуттуу көйгөйлөр бар экендиги аныкталды. Маселе, биринчи кезекте, мыйзам нормаларынын, анын ичинде монополияга каршы нормалардын бар экендигине карабастан, тиешелүү мамлекеттик ведомство (Тажикстан Республикасынын Өкмөтүнүн Байланыш кызматы) көбүнчө мобилдик байланыш провайдерлерине жана жеке операторлорго карата дискриминациялык финансылык саясат жүргүзөт экендиги түзөт. Бул көбүнчө эки тараптуу келишимдердин нормаларына карабастан электр байланышын кошууга тарифтерди мезгил-мезгили менен көбөйткөн негизделбеген нормативдик актыларды чыгаруу түрүндө кездешет. Акыркы убактарда «Точиктелеком» ААК тарабынан мобилдик байланыш операторлорунун тармактарын өчүрүү учурлары катталган, бул байланыштын үзгүлтүккө учурашына же жок болушуна алып келген, мунун натыйжасында операторлор өздөрү эле эмес, албетте абоненттер да жапа чегишет. Чиновниктердин мындай мобилдик байланыштын жергиликтүү операторлоруна «көнүмүш» мамилеси, сөзсүз түрдө, «Точиктелеком» менен мындай чындыкка жатпаган шарттарда иштөөнү каалабаган чет өлкөлүк операторлорду абдан капа кылган.

6. Тажикстан Республикасында телефон жыштыгынын көрсөткүчтөрүнүн анализи өлкөдө, анын облустары менен райондорунда стационардык телефон кызматтарын керектөөнүн деңгээли жетишсиз экендигин көрсөттү. 2015-жылы ал Тажикстан Республикасыбоюнча 100 жашоочуга 3,89 түзгөн жана аны дүйнөлүк параметрлер менен салыштырууда анын жетишсиздиги байкалат. Жалпысынан Тажикстанда телефондошуу деңгээли 100 жашоочуга 40тан 50гө чейин телефон аппараттары туура келерин көрсөттү, ал эми айрым чет өлкөлөрдө ал 50,0%дан ашат.

7. Анализ бардык тармактардын байланыш операторлорунда кырдаал ар дайым туруксуз болуп келгендигин көрсөттү («чалган төлөйт» принциби кабыл алынганга чейин (2007-жылдын 1-декабрынан тартып), ал абоненттик базанын 750 миңден кескин көбөйүп, азыркы мезгилде 6 млнго жетишине шарт түздү). Ар кайсы мамлекеттик түзүмдөр телекоммуникациялык кызматтар рыногун жөнгө салуу жаатындагы укуктук-ченемдик актылардын чабалдыгынан пайдаланып, бул тармакты көзөмөлгө алууга умтулуп келишет. Телекоммуникациялык кызматтар рыногун мамлекеттик жөнгө салуу азыркы экономиканын талаптарын канааттандырбайт.

Ошондуктан, өлкөдө телекоммуникациялык кызматтар рыногун натыйжалуу жөнгө салуу үчүн, биз аны өркүндөтүүнүн төмөнкү негизги багыттарын сунуш кылабыз:

- телекоммуникациялык кызматтар рыногун конкуренттик абалга толук өткөрүү үчүн мыйзамдык шарттарды түзүү;
- телекоммуникациялык кызматтар рыногун либералдаштырууну жана «Точиктелеком» ЖЧК ишмердүүлүгүн менчиктештирүүнү жүргүзүү;
- Тажикстан Республикасынын фиксирленген байланыш рыногунда структуралык өзгөртүүлөрдү жүргүзүү;
- телекоммуникациялык компанияларды туруктуу өнүктүрүү механизмин иштеп чыгуу;
- өлкөдө телекоммуникациялардын көз карандысыз регуляторун түзүү;
- телекоммуникациялык тармактарда универсалдык тейлөө механизмин түзүү;
- телекоммуникациялык кызматтарды көрсөтүүнүн инвестициялык жагымдуулугун жогорулатуу;
- улуттук телекоммуникациялык кызматтар рыногунун заманбап инфраструктурасын калыптандыруу жана өнүктүрүү.

8. Телекоммуникациялар рыногун мамлекеттик жөнгө салуунун стратегиялык багыттарынын бири болуп Тажикстан Республикасынын БДСУна мүчөлүк кылуу шарттарында аны либералдаштыруу саналат. Анткен менен кыска мөөнөттүк жана узак мөөнөттүк мезгилде либералдаштыруу оң жана терс натыйжаларга ээ болушу мүмкүн.

Автордун ою боюнча телекоммуникациялар рыногун либералдаштыруу көрсөтүлгөн телекоммуникациялык кызматтардын сапатын жогорулатуу максатында атаандаштык артыкчылыктарынын ролунун күчөшүн эске алуу менен ата мекендик жана чет өлкөлүк операторлор үчүн жүргүзүлөт. Ошондуктан автор монополдук рыноктордон конкуренттик рынокторго өтүүнү камсыз кылуу үчүн көз карандысыз регуляторду түзүү максатка ылайык деп эсептейт. Регулятор бийликтен көз карандысыз аракеттенүүгө тийиш. Бул органдын курамына өлкөнүн министрликтеринде жана ведомстволорунда кандайдыр-бир саясий кызматты ээлебеген ар түрдүү ведомстволордун адистери кириши керек.

Регулятордун ишинде негизги учур болуп анын адилеттүүлүгү жана объективдүүлүгү саналат. Мындай мамиле секторго инвестициялардын агымын тартышы мүмкүн, бул, өз кезегинде, өлкөнүн экономикасына пайда алып келет. Ошондой эле жөнгө салуучу органдын көз карандысыздыгы анын мыйзамдардан көз карандысыздыгын билдирбейт экендигин белгилей кетүү зарыл. Алар республиканын тиешелүү мыйзам актыларына жана мамлекеттик органдарга баш ийиши керек. Бул, өз кезегинде, жылдык отчеттор, угуулар жана презентациялар сыяктуу механизмдердин эсебинен камсыздалат, алардын жүрүшүндө регулятор жүргүзгөн иши тууралуу маалымат берет.

Ошентип, Тажикстан Республикасында телекоммуникациялык кызматтар рыногун мамлекеттик жөнгө салууну өркүндөтүүнүн негизги маселеси атаандаштык мамилелердин өнүгүшүнө шарт түзгөн мыйзам негиздерин түзүүдө турат. Мындан улам байланыш чөйрөсүндөгү ишмердүүлүктү түз мамлекеттик жөнгө салууну конкуренттик жөнгө салуунун эффективдүү

моделине өзгөртүү талап кылынат. Ошондой эле, байланыш жаатындагы мыйзамдарды Бүткүл дүйнөлүк соода уюмунун жана башка эл аралык уюмдардын талаптарына шайкеш келтирүү актуалдуу болуп саналат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫК КӨРГӨН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. Саидова Ш.С. Электронная торговля - ключевая тенденция в развитии сетей в Таджикистане [Текст] (на таджикском языке) / Саидова Ш.С., Мехрочи Исломи // Материалы республиканской научно-практической конференции на тему «Внедрение концепции человеческого развития в Республике Таджикистан и оценка ее результатов» (30 апреля 2015 г.). - Душанбе «Ирфон» 2015. – С. 222-226

2. Саидова Ш.С. Рынок телекоммуникаций как специфическая система экономических отношений [Текст] / Саидова Ш.С. // Материалы республиканской научно-практической конференции: Электронное правительство в Р.Т.: состояние и перспективы её развития. - Душанбе, 2015.-С. 289-296

3. Саидова Ш.С. Телекоммуникационные услуги: формирование и её виды [Текст] / Саидова Ш.С. // Материалы международной научной конференции «Глобализация экономики: проблемы и развитие бухгалтерского учёта, анализа, аудита и статистики» (г. Душанбе, 23-24 ноября 2016 г.). - Душанбе, 2016. - С. 132-137

4. Саидова Ш.С. Современное состояние и перспективы развития рынка электронных услуг [Текст] / Саидова Ш.С. // Материалы республиканской научно-практической конференции на тему «Управление развитием человеческих ресурсов в современных условиях: концепции, тенденции и вызовы». Душанбе, 2017. - С. 244-250

5. Саидова Ш.С. Формирование и развитие рынка телекоммуникационных услуг: теоретические аспекты [Текст] / Саидова Ш.С. // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических и общественных наук. № 2/10. –Душанбе, 2016. - С. 107-112.

6. Саидова Ш.С. Государственное регулирование рынка телекоммуникационных услуг: механизмы и принципы [Текст] / Саидова Ш.С. // Вестник «Таджикистан и современный мир» - стратегического центра. Серия экономических наук. - 2017. №1. - С.85-96.

7. Саидова Ш.С. Развитие рынка телекоммуникационных услуг в Республике Таджикистан: организационно-правовые аспекты [Текст] / Шамсов И.С., Саидова Ш.С. //Вестник Таджикского национального Университета. Серия экономических и общественных наук. -2017. №6 (219).-С.9-14.

8. Саидова Ш.С. Классификация видов телекоммуникационных услуг и их особенности / Саидова Ш.С. // Материалы международной научно-практической конференция «Наука и инновации в 21 веке: Актуальные

вопросы, достижения и тенденции развития», посвященная 70-ти летию факультета механизации сельского хозяйства. – Душанбе, 2017. - С. 440.-447

9. Саидова Ш.С. Современное состояние и тенденции развития рынка телекоммуникационных услуг в Республике Таджикистан [Текст] / Саидова Ш.С., Шамсов И.С. // Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. - Научный журнал РФ. - №12 (ч.9). - 2017. - С. 1158-1163

10. Саидова Ш.С. Условия, этапы и факторы развития рынка телекоммуникационных услуг в Республике Таджикистан [Текст] / Кадыров Д.Б., Саидова Ш.С. // Вестник Кыргызского экономического университета имени М.Рыскулбекова (г. Бишкек). - №4 (42). - 2017 (на основе справки)

11. Саидова Ш.С. Пути повышения конкурентоспособности субъектов рынка телекоммуникационных услуг в Республике Таджикистан [Текст] / Саидова Ш.С., Шамсов И.С. // IV Международная научно-практическая конференция «Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства». - г. Симферополь. - 23 марта 2018 г. - Симферополь, 2018. - С.723-726

12. Саидова Ш.С. Рынок телекоммуникационных услуг в Республике Таджикистан: проблемы и перспективы его развития [Текст] / Саидова Ш.С. // «Республиканская научно-практическая конференция на тему «Проблемы развития туризма и народных ремесел в современных условиях» Таджикского педагогического института (. Пенджикент, 2018 г.). - Пенджикент, 2018. - С.177-181

13. Саидова Ш.С. Зарубежный опыт развития рынка телекоммуникационных услуг и возможности его применения в Республике Таджикистан [Текст] / Саидова Ш.С. // Международная научно-практическая конференция «актуальные проблемы формирования информационного общества в Республике Таджикистан: состояние и перспективы развития» кафедры Информационных систем в экономике ТНУ (г. Душанбе, 15 мая 2018 г.). - Душанбе, 2018. - С.236-240

14. Саидова Ш.С. Основные направления развития рынка телекоммуникационных услуг в Республике Таджикистан [Текст] / Раджабов Р.К., Саидова Ш.С. // Международное десятилетие действий «Вода для устойчивого развития» 2018-2028 годы. Материалы науч. практ. конф. преподавателей (г. Душанбе, 20-21 июня 2018 г.). - Душанбе, ТГУК. - 2018. - С. 534-549.

15. Саидова Ш.С. Стратегические направления развития рынка телекоммуникационных услуг в Республике Таджикистан [Текст] / Саидова Ш.С. // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. - № 3 (22) 2018. - С. 67-73.

16. Саидова Ш.С. Организационно-экономические основы развития и регулирования рынка телекоммуникационных услуг в Республике Таджикистан [Текст] / Саидова Ш.С. // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. - № 4 (23). - 2018 - С. 67-73.

Саидова Шахноза Саидовна 08.00.05 – Экономика жана эл чарбасын башкаруу адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн даярдалган «Тажикстан Республикасында телекоммуникациялык кызматтар рыногунун калыптанышы жана өнүгүшү (мобилдик байланыш операторлорунун мисалында)» деген темадагы диссертациялык ишинин

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: калыптандыруу, өнүгүү, рынок экономикасы, телекоммуникациялык кызматтар рыногу, атаандаштыкка жарамдуулук, артыкчылыктуу багыттар, мамлекеттик жөнгө салуу.

Диссертациялык изилдөөнүн максатын Тажикистан Республикасында телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүүнүн натыйжалуу стратегиясын калыптандыруу, артыкчылыктуу багыттарын иштеп чыгуу жана негиздөө боюнча теориялык жоболорду жана практикалык рекомендацияларды иштеп чыгуу түздү.

Изилдөөнүн ыкмалары жана диссертациялык изилдөөнүн аппаратурасы. Изилдөөдө жана маалыматтарды жалпылоодо индукция жана дедукция, анализ жана синтез, системалык, логикалык, салыштырмалуу анализ ыкмалары, анкета жүргүзүү, экономикалык-статистикалык ыкмалар ж.б.у.с. колдонулду.

Алынган натыйжалар жана диссертациялык иштин жаңылыгы Тажикистан Республикасында телекоммуникациялык кызматтар рыногун калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн теориялык негиздерин иштеп чыгууда турат. Телекоммуникациялык кызматтар рыногунун абалына өнүгүүнүн жана жөнгө салуунун уюштуруучулук-экономикалык негиздеринин, Тажикистан Республикасында телекоммуникациялык кызматтар рыногун потенциалын өнүктүрүүнүн жана пайдалануунун эффективдүүлүгүнүн мониторингин эске алуу менен баа берилди. Тажикистан Республикасында телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүүнүн шарттары жана факторлору системалык анализдин негизинде комплекстүү бааланды жана өзгөчөлүктөрү аныкталды, телекоммуникациялык кызматтар рыногун өнүктүрүү боюнча рыноктун субъектилеринин атаандаштык жөндөмдүүлүгүн камсыз кылууга жана алардын туруктуу өнүгүү шарттарын түзүүгө багытталган сунуштардын комплекси иштелип чыкты, телекоммуникациялык кызматтар рыногун мамлекеттик жөнгө салуунун башкы максаты рыноктун ушул сегментинде мамлекеттик жөнгө салуунун конкуренттик моделин түзүү болуп саналган модели сунуш кылынды; ошондой эле Тажикистан Республикасында ушул рынокту өнүктүрүүнүн артыкчылыктуу багыттары негизделди жана иштелип чыкты.

Пайдалануу даражасы телекоммуникациялык кызматтар рыногун калыптандыруу жана өнүктүрүү процессин күчөтүүгө, ошондой эле ишканалардын жана алардын аракеттенишин баалоого, алардын ишмердүүлүгүнө көзөмөлдү күчөтүүгө жана азыркы рыноктук атандаштыктын тереңдөө шарттарында калкка телекоммуникациялык кызматтарды көрсөтүүнү жана экономиканы өнүктүрүүнү уюштуруу жана башкаруу механизмин өркүндөтүүгө шарт түзөт. Алынган натыйжалар Тажикистан Республикасынын Өкмөтүнүн алдындагы Байланыш кызматынын жана мобилдик операторлордун тажрыйбасында байланыш жана телекоммуникациялар чөйрөсүнүн 2030-жылга чейинки орто мөөнөттүк жана стратегиялык программаларын иштеп чыгууда колдонулду.

Колдонуу аймактары. Диссертациялык изилдөөдөн алынган натыйжалар Тажикистан Республикасында телекоммуникациялар рыногунун калыптанышына жана өнүгүшүнө олуттуу салым кошот. Мындан тышкары, диссертациялык изилдөөнүн теориялык тыянактары менен практикалык эсептөөлөрү Тажик улуттук университетинде окуу процессинде «Тейлөө чөйрөсүнүн экономикасы», «Менеджмент» «Инновациялык менеджмент», «Улуттук экономика» ж.б. дисциплиналарды окутууда колдонулат.

РЕЗЮМЕ

диссертационной работы Саидовой Шахнозы Саидовны на тему «Формирование и развитие рынка телекоммуникационных услуг в Республике Таджикистан (на примере операторов мобильной связи)», представленной на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством

Ключевые слова: формирование, развитие, рыночная экономика, рынок телекоммуникационных услуг, конкурентоспособность, приоритетные направления, государственное регулирование.

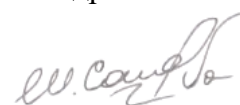
Цель диссертационного исследования заключается в разработке теоретических положений и практических рекомендаций по формированию эффективной стратегии, обосновании и разработке приоритетных направлений развития рынка телекоммуникационных услуг в Республике Таджикистан.

Методы исследования и аппаратурой диссертационного исследования заключается в исследовании и обобщении информации применялись индукции и дедукции, анализа и синтеза, методы системного, логического, сравнительного анализа, проведение анкетирования и экономико-статистические методы и др.

Полученные результаты и их новизна диссертационной работы состоит в обосновании теоретических основ формирования и развития рынка телекоммуникационных услуг в Республике Таджикистан. Дана оценка состоянию рынка телекоммуникационных услуг с учетом мониторинга организационно-экономических основ развития и регулирования; эффективности развития и использования потенциала рынка телекоммуникационных услуг в Республике Таджикистан. Выявлены особенности и на основе системного анализа проведена комплексная оценка условий и факторов развития рынка телекоммуникационных услуг в Республике Таджикистан, разработан комплекс предложений по развитию рынка телекоммуникационных услуг, направленных на обеспечение конкурентоспособности деятельности субъектов рынка и создание условий их устойчивого развития, предложена модель государственного регулирования рынка телекоммуникационных услуг, главной целью, которой является создание конкурентной модели государственного регулирования на данном сегменте рынка; а также обоснованы и разработаны приоритетные направления развития данного рынка в Республике Таджикистан.

Степень использования позволяет существенно усилить процесс формирования и развития рынка телекоммуникационных услуг, а также оценить функционирование предприятий и их структурные подразделения, усилить контроль за их деятельностью и совершенствовать механизм организации и управления развитием оказания телекоммуникационных услуг населению и экономике в современных условиях углубления рыночной конкуренции. Полученные результаты использованы на практике службой связи при Правительстве Республики Таджикистан и мобильных операторов при разработке среднесрочных и стратегических государственных программ сферы связи и телекоммуникаций на период до 2030 года.

Область применения. Полученные в диссертационном исследовании результаты вносят значительный вклад в формирование и развитие рынка телекоммуникационных услуг в Республике Таджикистан. Кроме того, теоретические выводы и практические расчеты, выполненные в диссертационном исследовании, используются в учебном процессе в Таджикском национальном университете при преподавании дисциплин «Экономика сферы услуг», «Менеджмент» «Инновационный менеджмент», «Национальная экономика» и др.

SUMMARY

Dissertational work Saidova Shahnoza Saidovna on a theme «Formation and development of the market of telecommunication services in Republic Tajikistan (on an example of operators of mobile communication)», the scientific degree of Cand.Econ.Sci. presented on competition on a specialty 08.00.05 - Economy and management of a national economy

Keywords: formation, development, market economy, the market of telecommunication services, competitiveness, priority directions, state regulation.

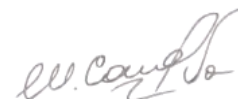
The purpose of dissertational research consists in working out of theoretical positions and practical recommendations about formation of effective strategy, a substantiation and working out of priority directions of development of the market of telecommunication services in Republic Tajikistan.

Methods of research and equipment of dissertational research consists in research and information generalization methods of the system, logic, comparative analysis, carrying out of questioning and economic-statistical methods were applied an induction and deduction, the analysis and synthesis, etc.

The received results and their novelty of dissertational work consists in a substantiation of theoretical bases of formation and development of the market of telecommunication services in Republic Tajikistan. The estimation is given a condition of the market of telecommunication services considering monitoring of organizational-economic bases of development and regulation; efficiency of development and use of potential of the market of telecommunication services in Republic Tajikistan. Features are revealed and on the basis of the system analysis the complex estimation of conditions and factors of development of the market of telecommunication services in Republic Tajikistan is spent, the complex of offers on development of the market of the telecommunication services directed on maintenance of competitiveness of activity of subjects of the market and creation of conditions of their sustainable development is developed, the model of state regulation of the market of telecommunication services, is offered by an overall objective which creation of competitive model of state regulation on the given segment of the market is; and also priority directions of development of the given market in Republic Tajikistan are proved and developed.

Use degree allows to strengthen essentially process of formation and development of the market of telecommunication services, and also to estimate functioning of the enterprises and their structural divisions, to strengthen control over their activity and to improve the mechanism of the organization and management of development of rendering of telecommunication services to the population and economy in modern conditions of deepening of a market competition. The received results are used in practice by a communication service at the Government of Republic Tajikistan and mobile operators by working out of intermediate term and strategic government programs of sphere of communication and telecommunications for the period till 2030.

Scope the results received in dissertational research bring the considerable contribution to formation and development of the market of telecommunication services to Republic Tajikistan. Besides, theoretical conclusions and the practical calculations executed in dissertational research, are used in educational process at the Tadjik national university at teaching of disciplines «Economy of sphere of services», "Management" «Innovative management», "National economy", etc.

Басууга 18.12.2018 берилди.
60x84 /16 форматы. Офсеттик кагаз.
Тиражи 100 экз. Көлөмү 1,5 б.т. Буйрутма № 245

«Точир» басмаканасында басып чыгарылды,
Душанбе ш., Дехоти көч, 1/2